

ЮРІЙ КЛЕН

I. Пам'яті Освальда Бурггардта.

У грудневій книжці „Вістника” за 1933 рік на першій сторінці з'явилися два сонети під загальним титулом „Кортес”, підписані нікому до того незнаним прізвищем — Юрій Клен.

Уява почала гарячково працювати: хто це може бути? Розуміється, не новак, рука майстра, інтонації поета справжнього, що так скажу, іспитованого, тематика — в нашій поезії — майже сенсаційна. Перша асоціація імен — Юрій Клен-Юрій Липа. Справді, Липа любив екзотику і екзотичні постаті. Але Липа був „сухуватий”, графічний... Звідкіля б у Липи така опуклість образу:

*І бачив ти крізь млу й прадавній жах,
Як ідолів роззявлені пащеки
В диму пожегарів репались від спеки
І злото сліз текло їм по щоках.*

Інші здогади відпадали. Залишалося єдине раціональне припущення, що на обрії з'явився попросту цілком новий, цілком оригінальний і, головне, цілком вже дозрілий поет, який лише невідомо де „дозрівав”, бо на сторінках жодного часопису, ні „тут”, ні „там” (себто в УССР) — не з'являвся.

Згодом (а це наступило не так скоро), коли ім'я „Юрій Клен” було розшифроване, пережилося кілька прикрих хвилин досади: як міг не домислитися, що розв'язання цієї загадки могло бути лишень **одне?** Освальд Бурггардт і тільки він! Було це тим більше приkre, що з Освальдом уже від півроку провадилося інтензивне листування і були добре відомі, як факт його перебування на еміграції, так і обставини, наслідком яких він на еміграції опинився.

Та тепер ось, пишучи ці рядки рівно в п'ятнадцяту річницю „народження” Юрія Клена і — на пронизливий жаль — в півторамісячну річницю з дня смерти поета — вже тієї дрібної прикрости не відчуваєш. Бо це було таки справжнє народження **нового** у нас поета. Справді, з прекрасного культурного діяча і ученого Освальда Бурггардта, по сороковім році його життя, зродився несподівано-свіжий поет Юрій Клен, як пізній, але тим більше дозрілий і повноцінний плід атмосфери київської Олександрії, глибокої культури й творчого досвіду.

II.

У традиційних наших некрологах повелося обдаровувати кожного померлого всіма тими чеснотами, яких — між нами кажучи — переважно бракує в суспільстві. З тих чеснот „скромність”, очевидно, займає одне з перших місць.

Отож, у відношенні до Освальда, та чеснота набирала спеціального значення й особливої довершеності. Скрамність бо є притаманна кожній мудрій або справді вартісній людині. Талановитий письменник мусить бути скромним і то прямо пропорційно до свого таланту, бо, чим більше він талановитий, тим ясніші для нього границі його спроможностей.

Інша річ — як та скромність проявляється **назовні**, бо часом, залежно від темпераменту людини, робиться вона — в очах громади — чимсь близьким до того „унічиження”, що, як відомо з Святого Письма, є „паче гордості”. Скрамність Освальда була така природна і самозрозуміла, як мелодія в музиці. Була вона позбавлена якихбудь домішок чи забарвлень. От, так собі, був Освальд скромним, бо іншим не вмів бути. Але, як справжня скромність, не виключала вона здібности у Освальда говорити часом **дуже** прикру правду там, де хтось, що уважав би себе за незнатъ як відважного, завагав-

ся б і, правдоподібно, „цофнувся” б. Ця **мужність** Освальда особливо яскраво проявилася в критичних зауваженнях в літературі, себто в ділянці, де він напевно знав, що не помиляється. Ілюстрації до цього твердження читач найде в теці посмертних нотаток Освальда, що де-не-де були опубліковані. А що кількість неопублікованого по Освальді буде велика, з цим мусимо погодитися, хоча б тому, що у нас існують (а може вже й ні?) досі неопубліковані рукописи напр. Франка. Це вже — одна з таємниць внутрішньої механіки нашого суспільного життя, що такі документи культурної ганьби, як „поема а la „Юда з Іскаріоту” публікується негайно, а якийсь там Франко „може почекати”...

Скромність Освальда не дозволила йому „засигналізувати” народження Юрія Клена навіть найближчим приятелям. Скромність Освальда, свідомого себе майстра слова, наказала йому — перед друком „Проклятих років” — післати їх „на опінію” навіть не під властивою (з браку Зерова) адресою. Скромність Освальда проявилася і в тім, що, за тиждень до смерти, на запитання досить близької йому людини, „хто такий Порфирій Горотақ?” (як відомо, остання „інкарнація” Освальда), він відповів (відвівши очі) — „не знаю”.

Мужня скромність і скромна мужність Освальда Бурггардта проявлялися, особливо в страшних останніх роках, частіше і то не лише в „літературі”, але, чи довідаємося про ті прояви, — дуже трудно сказати. Про це могли б бути розповідати пошарпані легені покійного, до краю натружене серце... Та хіба ще ті столи по таборах і видавництвах, де він — після оплесків та прийнять — мусів ночувати... Та хіба ще ті краєвиди, які минав він в своїх мандрах останнього, „сковородинського” періоду життя.

Може — хто знає? — чи не з тієї ж мужньої, мовчазної, самовідданої, **героїчної** скромности — він так передчасно помер...

III.

В поважнім віці, після сороківки, поети рідко народжуються, як це доводить нам історія світової літератури. Але, все ж, такі випадки, такі винятки — їх лише кілька було — трапляються. До них належить і Юрій Клен.

Правда, Освальд Бурггардт віддавна був літературно-чинний, ще з молодих літ. Але та літературна чинність його була **перекладницька**. Бурггардт був, ще за студентських літ, одним з перших на терені України перекладачів тоді ще малознаного в б. Росії Р. М. Рільке. Переклади ці — а їх була ціла книга — залишаються зразковими. На іншому місці вже доводилося зупинитися на труднім мистецтві поетичного перекладу і тут не випадає повторюватися. Досить лише підкреслити, що з О. Бурггардта був вже тоді не просто собі перекладчик, лише **поет-перекладчик**. І цим буде сказано все.

Поетом-перекладчиком він залишався довго. І саме в такій своїй якості й увійшов він до грона київських неоклясиків, що й увічнив Зеров в знаній епіграмі:

*Загул пошив мене в поети,
Втопив у липовім меду.
Із бляхи я роблю сонети,
Що хочеш, те й перекладу.*

Отже, річ ясна, що Юрій Клен „мав з чого” зродитися, реальні підстави, „матеріальні” — що так скажу — основи для цього були. Але, щоб поет „зродився”, — цього мало. Потрібним є передусім духовий імпульс, особливий духовий струс, своєрідний удар, „травма”, як називають це медики. Такою „травмою” — а це майже поза всяким сумнівом — був факт **еміграції** Освальда Бурггардта і все те, що в цьому, для нас так буденному, слові криється.

Хто пережив страшну операцію розриву з живим

тілом Батьківщини, хто відчував пекучий брак Батьківщини, як вічно роз'ятрену рану, хто задихався в чужім повітрі, в чужім підсонні, під чужим небом, той зрозуміє, про що тут іде річ, і той собі легко може уявити ту психічну „травму”, що спричинила появу оригінального поета Юрія Клена, який замінив тонкого й культурного письменника, поета-перекладчика Освальда Бурггардта.

Та той факт, що „Юрій Клен” не був молодиком, потягнув за собою певні наслідки. Розбуджена енергія поета, що була незужита в молодшій віці, і що знаходила для себе натуральний вираз у довершеній майстерності досвідченого письменника, — розгорталася все ширше й ширше. І такі досягнення, як „Прокляті роки” чи „Каравели” — сміємо твердити — були лишень етапами далекої дороги Клена, були лишень першими стадіями плідної творчої майбутності, можливо, аж до, так само плідної й так само творчої, старости Освальда Бурггардта включно.

Про це свідчить велике, хоч і незакінчене полотно „Попелу імперій”, речі, в задумі своїм, масштабу поеми Данте. Це підтверджує несподівано бурхлива, як на вдачу покійного, інша літературна діяльність його в останніх страшних роках війни й поновної еміграції, пошукування нових форм вияву себе (історія з „Порфірієм Горотаком”, поява ряду новель, редакційно-критична діяльність) і осягнення величезної широчини творчості, й навіть многоплановості її.

„Молодий” поет не був би спроможний на такий діапазон. На це міг дозволити собі лише мистець, що вповні володів своїм „ремеслом”.

І саме на цій полягає вага втрати, яку зазнали наші література й культура зі смертю Освальда Бурггардта. Побідний похід творчої особистості до все нових і нових обріїв, до все нових і, чим далі, дорожочініших осягнень — смерть та перетягла несподівано-болучо й немилосердно-безповоротно.

IV.

Здібних до мистецтва людей нашому народові ніколи не бракувало. Таланти серед цих людей трапляються не так рідко, як у народів інших (щастя це наше, чи нещастя, — тема велика і її тут не зачіпаємо). Тих, що „шукають” і все „подають надії” (часом аж до сивого волосу), є у нас навіть забагато... Але тих, що замість більш або менш блискучих „надій”, подають готові і безсумнівно-вартісні осяги — доконані **твори і діла**, тих — пощо лицемірність? — ми маємо до болю **небагато**.

Серед тих **кількох** людей був Освальд Бурггардт.

І тепер його — немає. І ніхто його — на тім його відповідальнім і незаступнім становищі в нашій культурі — не заступить, принаймні, на теперішнім „відтинку часу”, на цім — дуже критичнім для нас — етапі культурно-національного процесу. Бо додаймо ще одне: Освальд Бурггардт був не лише Юрій Клен, автор допіру розпочатих новель і навіть батько того самого Порфирія Горотака, але й широкозорий критик, учений і літературознавець, ерудит, людина трьох головних світових мов — і людина, наслідком багатьох причин, навіть може й наслідком свого походження, культурно-скристалізована.

Вдармося в груди й признаймося, що (знову ж — наслідком цілого ряду цілком закономірних і „об’єктивних” причин) такого роду одиниці серед нашого суспільства можуть бути полічені на пальцях, може, лише однієї руки.

І тоді допіру усвідомимо собі, **кого** ми в особі Освальда Бурггардта втратили. Втратили — „непомітно”, „з легким серцем”, майже **злочинно**.

Бо й пасивність та байдужість — теж іноді бувають злочином.

II. В десятиріччя смерті.

Справжнє ім'я і прізвище Юрія Клена — Освальд Бурггардт. І ім'я, і прізвище не залишають жадних сумнівів що до національного походження видатного нашого письменника.

Нещодавно стався такий випадок, що саме проф. Ганс Кох (колишній сотник Галицької Армії, а нині видатний німецький вчений) — мав проголосити гіпотезу, що й Максим Рильський, і Юрій Клен прийшли до української літератури з ч у ж о ї, мовляв, культурної сфери, а то з тієї причини, що (як подавав в свій час у „Свободі” проф. Мірчук слова Ганса Коха) українська література „завдяки Шевченкові, Кулішеві (Пантелеймонові), Лесі Українці та Романові Купчинському — осягла значного розвитку”.

Приходиться полишити на боці досить парадоксальне зіставлення імен, бо, зрештою, не про це тут ходить. Полишимо також на боці явний абсурд з Максимом Рильським, якого кровна і духовна зв'язаність з будь-що-будь нашим Правобережжям (навіть з давнім культурно польським слідом в нім) не може збуджувати жадних сумнівів, або висувати якібудь проблеми асиміляційного порядку.

Шановний професор Кох, якому мусимо бути вдячні завжди, хоча б вже за останній його труд — цілу Антологію нашої лірики в прекрасних його перекладах, — тут явно впав жертвою або непоінформованости, або пересадного теоретизування. І то не лише з Рильським, а й з Бурггардтом. Правда, у випадку Бурггардта існують деякі факти, що могли б становити для формаліста чи софіста певний дискусійний матеріал.

Освальд Бурггардт, походивши з німців-колоністів, ніколи не поривав ані з мовою свого походження, ані з культурою нації, з якої батьки його прийшли на Україну. Не поривав навіть і пашпортово, і тому був за I Світової Війни, як громадянин Германської Імперії, інтер-

нований ще царським урядом на московській півночі (в Архангельську). І цей же паспорт дав йому геть пізніше змогу врятуватися на початку страшного большевицького голоду від видимої смерті: він покинув Батьківщину допіру р. 1932 і подався під захист своєї пра-батьківщини, де в старовиннім Мюнстері й почав викладати славістику і де його застала II Світова Війна.

Розуміється, література — велика річ і легковажити їй притягаючу і „втягаючу” силу не приходиться. Володимир Короленко, україно-поляк з походження, уро-дженець Волині, з нагоди публічного неподання йому руки Миколою Міхновським, змушений був в справі свого російства забирати голос і навіть подати зовнішньо-ефектовну але й досить ризиковну змістом формулу: „Моя батьківщина — російська література”.

Формула, як бачимо, досить дивовижна, хоча б своєю абстракційністю і майже паперовістю, що не перешкоджало їй імпонувати деяким представникам ліберально-народницької інтелігенції, і то не лише нашої, а й польської. Мовляв, Короленко, увійшовши чи ви-йшовши з царства Толстих та Достоевських, е, само-собою, розгрешений від ріжних національних закидів, бо він, мовляв, вище того — словом ідеальний приклад для ліберальних хрестоматій... та не менш ідеальний зразок ленінсько-сталінської політики в т. зв. „націо-нальному вопресе”. Аджеж то не випадок, що вже на са-мім початку советської окупації — вулиця столичного Києва, яка носила ім'я князя Володимира Святого і Ве-ликого, була, якстій, переоктябринена на вулицю Воло-димира Короленка. Випадків в советській політиці на Україні немає і не може бути: там все продумано і роз-плянано, чи то буде провокаційне впровадження в армії звання „старшини” (отже офіцера) для советсько-го фельдфебеля, отже вічного підстаршини, — для під-креслення зневаги і погорди і для українського слова, і для пам'яті Української Армії.

Але нічого не допомгло Володимирові Короленкові

— ні ерихонська рекляма за життя, ні напис на історичній вулиці священного Києва. Видатнішим письменником Короленко ніколи не був за життя, а по смерті навіть чесні родовиті москалі згадують його ім'я з іронічною посмішкою, як символ національного евнухізму і гермафродитського безпліддя, що свою мистецьку недокровність прикривав т. зв. суспільною діяльністю, себто жалісною співучастю в політиці культурної дезукраїнізації України.

Так. Література є велика річ, але Батьківщиною вона бути аж ніяк не може, бо, навпаки, сама є дитиною Батьківщини й Нації. Бо є речі сильніші за літературу, навіть таку прилипчиву й отруйну, як російська.

Освальда Бурггардта породило старожитнє, історією насичене Поділля, а згодом формувала наша Волинь, її пущі й ріки, її поля й оселі, її замчиська й городища. Підсоння, краєвид, расове оточення, тисячолітня культурна авра — ось що вплинуло на німецьке походження. І — через бездоріжжя упадаючої імперії, через догоряння останніх решток петербурзької культури, в загравах української національної революції — кризь Золоту Брамку Києва Освальд Бурггардт увійшов в саме серце нашої культури. Там, „в ґроні п'ятірнім нездоланих співців”, словами Драй-Хмари кажучи з його вже історичного сонету, — Освальд Бурггардт зайняв своє місце в найбільш висуненій вперед, найбільш небезпечній і, як тепер, вже з історичної перспективи бачимо, найбільш дієвій — бойовій заставі нашої нації в смертельній війні за її духове існування.

Йосип Лободовський мав рацію, коли дотепно порівнював сонети неоклясиків з автоматом на 14 набоїв. Для большевицької барбарії неоклясичні кулі були найбільш дошкульні, бо сягали найглибше — до культурних праджерел, а вони відгинали нас від ворога найбільш гостро й радикально.

Неоклясичне сузір'я вічними діамантами сяятиме на небі нашої національної культури в страшну добу на-

шої історії і сягтиме кермівним дороговказом на потонні часи, хоч в тім сузір'ї померкла одна з найбільших зір за життя — маю на увазі того, кого Микола Зеров назвав поета *maximus*. Освальд Бурггардт — одна з п'яток зір цього сузір'я — в часі його найбільшої кульмінації був, так би сказати, зіркою в нім присутньою, але й затемненою. Допіру на еміграції та зірка засяла сяєвом першої величини і непроминального блиску. З Освальда Бурггардта, ерудита, майстра стилю й незрівняного своїми безмежними можливостями поета-перекладчика — зродився, так само природно, так само органічно і так само неунікнено, — оригінальний поет і співтворець нашої національної культури — Юрій Клен.

**
*

Зміна письменником рідної мови річ в історії світової літератури не нова, хоч, розуміється, не така часта, особливо в поезії (француз Шаміссо та напів-чех Рільке — в німецькій поезії). Але існують два великі й подекуди символічні ймення Гоголя й Коженювського-Дж. Конрада, що їх обох, до речі, породила наша щедробагата земля.

Але й проблема двомовности в справі Освальда Бурггардта-Юрія Клена майже в цілості відпадає. Якщо й існує кілька його майстерних перекладів поезії неоклясиків на німецьку мову, то імена і Освальда Бурггардта, і Юрія Клена звичайно підписували твори лише українською — і мовою, і духом — літератури.

І мусимо бути лише вдячні долі, що вона нам післала цього „чужинця”, якщо хтось наївний уважатиме Юрія Клена за такого. Була б тоді це аж надто гоїна рекомпенсата за бувших, теперішніх і, на жаль, майбутніх таки-рідних Короленків.

Для людей, що походять з чужого культурного кругу (якщо цей круг є вповні окреслений), — наші асиміляційні спроможності, без зайвих ілюзій кажучи, є ду-

же а дуже скромні. Таку людину могли б притягнути і втягнути — природа України, музичний інстинкт нашого люду, його майже магічна система тисячолітньої етики і просякнений тією етикою майже обрядовий побут. Але все це відносилось б не до міста, пляново деградованого імперією до колоніальної провінційности, а лише до передреволюційного, закінчено-повного в своїм національнім існуванні, — села. Наша національна культура, тим більш наша національна література, — мають кількість неукраїнських імен мінімальну.

Освальд Бурггардт міг би піти по лінії імперської культури і імперської літератури — а вони в своїй пізньо-петербурзькій фазі ще були, безумовно, атракційні. Але Освальд Бурггардт пішов туди, куди кликала його під українським небом розквітла душа, куди вела його християнська етика і обов'язок, не колоніста чи колоніального відпоручника метрополії, лише обов'язок сина Землі. І в обороні духу тієї Землі він і впав, як воїн у поході, віддавши тій Землі свої сили, свій хист і успадковані ним цінності його предків.

**
*

І тут трудно стриматися, щоб не згадати обставин його смерти, припускаю, досить знаних, щоб їх тут, у всій їх прикрасі, повторювати. Але пам'ятати ці обставини треба, не заспокоюючи наше, коли вже не національне, то, принаймні, суспільне сумління — різними готовими і досить стерпими формулами.

Ми досить щедрі на короткотривалі емоції чи навіть ентузіазм, на оплески й публічні вшановування, на пишні, але, на жаль, похоронні вінки і на посмертні імпрези з щирими, але вже спізненими жалями. Саме в цей день хочеться пригадати той історичний факт, що Шевченка викупили з кріпацтва не ті наші дідичі і навіть магнати, які ще тоді існували і легко могли довідатися (в Петербурзі), що свобода талановитого земляка коштує 2500

паперових рублів, але викупила Шевченка фактично, як це не парадоксально, царська родина, для якої було влаштовано Василієм Жуковським аукціон з портретом пензля Карла Брюллова.

Ми автоматично повторюємо, що професорську кандидатуру Франка провалили, мовляв, польські інтриги, хоч, в дійсності, там значно більше було інтриг таки рідних. А що значила в біографії, а тим самим і в творчості Франка та неосягнена ним професорська катедра — не знаю, чи всі собі хоч тепер уявляють.

І чи мали б ми творчу спадщину Лесі Українки, якби вона народилася не в родині матеріально незалежного дідача, — це теж питання, над яким варто — час від часу — зупинитися.

Згадую ці болючі факти не для якихось порівнянь. Навпаки, як кажуть французи, *toute proportion gardée* — у всіх відношеннях. Згадуючи це, хочу лише підкреслити відповідальність суспільства чи того середовища, яке мало б тим суспільством бути.

З багатьох причин — ми мусимо бути особливо чуйними й відповідальними по відношенню до людей духової творчости, що їх нам Провидіння посилає. І тут ходить не лише про справи матеріяльні, а саме — і в першу чергу — моральні, бо без них не може бути жадної „матеріялізації”. Людина духової творчости мусить в нашій громаді чи серед нашої спільноти мати, якщо вже не базу, то, принаймні, якусь більш-менш намацальну точку опертя. Без дотримання цієї елементарної вимоги — наша національна активність виглядатиме досить імлісто і ми, як спільнота, просто кажучи, стратиме право на людей того роду.

**
*

10 літ тому вмер Юрій Клен, вмер випадково і передчасно — як болюче усвідомлювати собі ці слова! Його літературна спадщина, завдяки добрій волі

земляків і енергії сина — є зібрана, усистематизована і ось вже послідовно виходитиме в світ.

Літературна діяльність Юрія Клена не обмежувалася ліричною поезією і, тим самим, не обмежувалася лише молодістю, з якою лірика, зазвичай, в'яється. Поет Юрій Клен зродився з Освальда Бурггардта вже на еміграції, отже в людині вже літній і досвідчений, коли ранній романтизм уступає місце філософічному роздумові, а ліричний порив вагітніє ваготою мислі.

Плодом цього з'явився том „Попелу імперій” — широке полотно, на якому поет мав завдання дати образ цілої історичної доби, але дати не лише образ очима свідка й сучасника, як це маємо в історичному романі чи актуальній повісті, а й дати те, що за тим образом зовнішніх подій таїлося й діяло, і в тих зовнішніх подіях реалізувалося. Ходило тут Кленові, що так скажу, не про фізику, а про метафізику, не про історіографію, а про історіософію.

Ще, як Освальд Бурггардт, Юрій Клен був однією з п'яти зір київської школи неоклясиків. Так з'явилися чудові німецькі переклади неоклясичної нашої поезії і так з'явилися дорогоцінні спогади про неоклясиків. Покійний був університетським професором — і так з'явився том „Історії німецької літератури”. Освальд Бурггардт почав свою літературну діяльність в Києві, як майстер перекладу, — отже в спадщині Юрія Клена маємо ряд прекрасних перекладів з французьких, німецьких і англійських поетів, а серед них — дві найбільш характеристичні речі Шекспіра-драматурга. Ця спадщина є захована, нею опікуються і вона залишиться серед культурних надбань нашої нації на потонні часи, якщо в нашій страшній добі ще існуватимуть, розуміється, архіви, бібліотеки і книгосховища. Але перед 10-ма роками ми втратили — і вже безповоротно — письменника, як живу істоту, письменника, як особистість, як людину. І коли трапляється, зазвичай, що дорібок письменника залишається більшим за його особистість, то у випадку

Юрія Клена треба з боєм ствердити, що, як не багата й многобічна є його літературна спадщина, то, все ж, жива особистість письменника була безсумніву багатша й більша навіть за таку багату спадщину по нім.

Багатша й більша була та особистість вже з тієї простої причини, що та особистість була вся ще в рості, в розгалужуванні, в процесі щедрого овоочування. Передчасна смерть перетяла це творче існування в момент, коли багаті потенціальні можливості письменника ще були далекі від повного їх використання.

Життя письменника було піднято в zenіті його творчих сил. І його жива, діюча, притягаюча й справді т в о р ч а особистість стала відсутньою саме тоді, коли, може, ніхто інший, персонально, так не був необхідний саме на еміграції, як він.

Вже нині, по 10 роках, всі ми, кому дорога й близька доля нашої літератури, болючо відчуваємо саме персональну відсутність Юрія Клена — поета, приятеля, вченого, майстра і вчителя — вчителя в повнім розумінні цього слова, вчителя тих поколінь, що зростають саме тепер і так насущно потребують його запліднюючого слова, його вірної руки, усміху його мудрих і любих очей.

14. X. 57.

Е. МАЛАНЮК

КНИГА СПОСТЕРЕЖЕНЬ

Проза.

1962

Накладом Видавництва „Гомін України”,
Торонто, Онт. Канада.